

СЕКЦІЯ 6. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

УДК 37.015.3

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЧНІВ НА СТАВЛЕННЯ ДО ВЧИТЕЛЯ

Бублик А.Г., викладач
кафедри початкової освіти

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Автор статті розглядає вплив особистісних особливостей учнів основної школи на ставлення до вчителя. Здійснюється аналіз чинників, які впливають на відхилення в індивідуально-особистісному розвитку учнів. Подається динаміка змін у ставленні учнів до вчителів протягом навчання в основній школі. У статті описуються різні соціально-психологічні типи особистості (за В.М. Мініяровим), аналіз яких дозволяє прослідкувати, як відрізняються уявлення учнів про вчителя в залежності від особистісних особливостей учнів.

Ключові слова: *особистісні особливості учнів, порушення поведінки, соціально-психологічні типи особистості, доброзичливі взаємини.*

Автор статьи рассматривает влияние личностных особенностей учащихся основной школы на отношение к учителю. Осуществляется анализ факторов, влияющих на отклонение в индивидуально-личностном развитии учащихся. Подается динамика изменений в отношении учеников к учителям в течение обучения в основной школе. В статье описываются различные социально-психологические типы личности (по В.М. Миниярову), анализ которых позволяет проследить, как отличаются представления учащихся об учителе в зависимости от личностных особенностей учащихся.

Ключевые слова: *личностные особенности учащихся, нарушения поведения, социально-психологические типы личности, доброжелательные отношения.*

Bublik A.H. INFLUENCE OF PERSONAL CHARACTERISTICS OF PUPILS ON ATTITUDE TO TEACHER

The author considers influence of personality characteristics of secondary school students on attitude to teacher. The factors affecting deviation in individual – personal development of pupils is analyzed. The dynamics of changes in respect of pupils to teachers during studying in secondary school is given. The article describes various social-psychological personality types (after V.M. Miniyarov), analysis of which allows us to trace how ideas of pupils about teacher differs, depending on personal characteristics of pupils.

Key words: *personality characteristics of pupils, behavior disorder, social and psychological types of personality, amicable relations.*

Постановка проблеми. Серед усього розмаїття відносин у педагогічному процесі особливе місце займають доброзичливі відносини. Вони характеризують ефективність навчально-виховного процесу. Доброзичливі взаємини багато в чому визначають головні тенденції поведінки [5]. Тому дітей і підлітків, так само як і дорослих (вчителів і батьків), потрібно вчити таким навичкам взаємодії з оточуючими людьми, які характерні для партнерської поведінки і виключають ставлення до іншої людини, як до об'єкта маніпулювання.

Ступінь розробленості проблеми. Такі вчені, як М.О. Березовін, Я.Л. Коломінський, В.Г. Маралов, І.С. Кон, А.О. Реан, О.О. Рябов та інші в своїх дослідженнях підкреслюють важливість формування доброзичливих взаємин між учительським та учнівським колективами [6]. Вони наголо-

шують на тому, що культура стосунків, які вчитель проявляє по відношенню до своїх учнів, значною мірою впливає на характер міжособистісних стосунків між вчителем та учнями. При цьому необхідно зауважити, що в процесі вивчення стосунків між учительським і учнівським колективами значна увага приділяється відношенню вчителя до учнів або взаємовідносинам між учнями, а ставлення учня до вчителя займає незначне місце серед таких досліджень. Тим часом від цих відносин залежать не тільки конкретні прояви ставлення учня до вчителя та вияв властивостей особистостей учнів, а й розвиток в учнів свідомості, діяльності, розумовий розвиток, навчальна діяльність тощо.

Метою статті є аналіз впливу особистісних особливостей учнів на ставлення до вчителя в контексті формування добро-

зичливих взаємин між учительським та учнівським колективами.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік традиційно вважається важким. На сьогоднішній день потреба дитини, яка навчається в основній школі, в доброзичливому спілкуванні з дорослими рідко буває задоволена. В такій ситуації в учня підвищується рівень тривожності, розвивається почуття невпевненості в собі, яке, в свою чергу, виражається в неадекватній самооцінці; виникають труднощі в особистісному розвитку, в установленні стосунків з оточуючими, що стає перешкодою на шляху до самовизначення. Наявність порушень у взаєминах підлітка з однолітками і дорослими ми можемо визначити за його постійними конфліктами з сім'єю, демонстрацією зневажливого ставлення до батьків. Порушення проявляються в конфліктності, грубій поведінці з учителями, відмовах виконувати вимоги старших, невмінні знаходити спільну мову з однолітками і, як наслідок цього, у відсутності або обмеженому колі друзів у класі, а також в асоціальних девіаціях. При цьому учень ігнорує правила і моральні норми, робить непристойні вчинки, ображає молодших, заважає загальношкільному життю тощо.

На думку А.О. Реана, девіантна поведінка учня може бути як помітною, так і доволі завуальованою. Негативне ставлення до оточуючих, яке проявляється доволі відкрито, конфліктність та протест, які є невід'ємними характеристиками учня в основній школі, демонстративна поведінка, яка проявляється в порушенні шкільних правил. Ознаками прихованої недисциплінованості є апатія, байдужість до думки вчителя, до навчання, недотримання шкільних норм тощо. Першорядними механізмами порушень у поведінці школяра, які формують його поведінку в подальшому, психологи (О.П. Белінська, В.О. Березіна, І.С. Кон, В.О. Сітаров, М.І. Скрипко, А.О. Реан та ін.) розглядають, частіше за все, не ситуативні мотиви, а стійкі психічні відхилення, що впливають на розвиток особистості підлітка. «Вони породжують цілий комплекс негативних вчинків, які розглядаються вчителями, як порушення в поведінці, і закріплюючись, сприяють розвитку різних негативних змін у характері учня» [5, с. 201].

Виникнення шкільної недисциплінованості пов'язано не тільки з психологічними відхиленнями в індивідуально-особистісному розвитку учня, а й з цілим комплексом різноманітних чинників. Такими значущими факторами, на думку А.О. Реана та інших учених (С.В. Белохвостової, С.М. Костроміної, Л.Г. Нагаєвої), можуть бути:

- природні та генотипічні особливості особистості та вікові особливості самого учня: підліткові реакції (емансипація, групування, лідерські, накопичувальні, егоцентричні, азартні, інформаційно-комунікативні, інтелектуально-естетичні, сексуальні потяги), дитячі реакції (відмови, опозиції, імітації, негативна емансипація, компенсація і гіперкомпенсація);

- індивідуальні особливості вчителів: характерологічні і індивідуально типологічні особливості, стиль керівництва навчальним колективом (авторитарний, демократичний, ліберальний);

- положення в класному колективі («зірка», «бажаний», «приймається», «зацькований», «ізолюваний»);

- особливості сімейних взаємин: негармонійна сім'я (деструктивна, регідна, що розпадається, розпалася, неповна, новостворена, бінарна);

- тип виховання в сім'ї (гіпопротекція, гіперпротекція, «культ хвороби», емоційне відкидання, жорстокість, суперечливість);

- соціальні умови життя;

- взаємодія учня з неформальною групою і його місце в ній [1; 5; 6].

Всі ці фактори впливають на особливості прояву доброзичливості в стосунках учнів і вчителів, оскільки всі вони мають певне значення при формуванні особистісних якостей школярів. Багато психологів (І.В. Дубровіна, Я.Л. Коломінський, І.С. Кон, А.О. Реан, О.О. Рябов та ін.) відзначають, що афективні реакції з боку учнів, негативне ставлення до школи і вчителів – це порушення поведінки, з якими найчастіше стикаються вчителі при роботі з учнями основної школи. З нашої точки зору, – це результат прояву недоброзичливості у відносинах школярів до вчителів.

Крім того, ми вважаємо, що відносно учня основної школи проблема розвитку доброзичливого ставлення до іншої людини стає найбільш актуальною. Для доказу цього факту необхідно звернутися до наукових праць І.С. Кона [2], В.С. Мухіної [4], А.О. Реана [5]; О.О. Рябової [7], С.Ш. Шмирової [8; 9]. У них показано, як поступово з віком – від учнів початкових класів до старшокласників – змінюються уявлення учнів про вчителя.

У той час, як учні молодших класів на всі питання стосовно ставлення до вчителя дають позитивні відповіді, серед учнів 5-х класів можна спостерігати зниження кількості тих учнів, які готові поділитися своїми думками стосовно вчителів, оскільки авторитет учителя починає знижуватись. На думку О.О. Рябова, це відбувається через втрату «інтимності» в стосунках між учите-

лем та учнями, а також через збільшення психологічної відстані в спілкуванні. Саме на цьому етапі відбувається перше зниження рівня ставлення учнів до своїх учителів. Учні 5–6 класів приймають вимоги вчителів ще доволі позитивно і некритично. Вони сприймають особистісні якості вчителів, скоріш, через особливості їхнього фізичного вигляду та поведінки. Учні ставляться до вчителя позитивно, якщо він «дуже добрий, гарний, розумний, справедливий». І навпаки, якщо вчитель «свариться, негарний, дуже багато задає домашнього завдання і кричить на дітей», то учні демонструють своє негативне ставлення до нього [7].

Спеціалісти, які займаються педагогічною психологією, наголошують на тому, що в учнів 7–8 класів вже закінчується період беззаперечного схвалення вчителів. На цьому етапі відбувається подальше зниження особистого авторитету вчителя, отож і рівень довіри також знижується. В своїх дослідках О.О. Рябов аналізує відповіді семикласників і на основі цього робить висновок, що діти 13–14 років змінюють критерії щодо формування свого ставлення до вчителів, і крім доброти, розумових здібностей додають ще почуття гумору і чуйність. На думку О.О. Рябова, почуття гумору, як фактор позитивного ставлення учнів до вчителя, свідчить про розвиток в учнів гнучкості інтелекту.

В учнів, які навчаються у восьмому класі, відзначається різке зниження рівня ставлення учнів до своїх вчителів. Психологи стверджують, що у восьмикласників спостерігається найбільша кількість суцільно критичних оцінок серед усіх вікових груп. У цьому віці відбувається якісна зміна позицій дітей по відношенню до дорослих взагалі. Тому не дивно, що авторитет учителя починає стрімко знижуватися разом із бажанням учнів ділитися з учителями своїми думками. Вони більше не сприймають авторитет учителя, як щось незаперечне.

Психологи стверджують, що 8-й клас із точки зору ставлення учнів до вчителів є критичним, оскільки у дітей відбуваються значні зміни в уявленнях про кращого вчителя, коли на перший план виходять такі особистісні риси, як почуття гумору, справедливість, любов до свого предмета і учнів. Учні негативно ставляться до вчителів, які, на їх думку, проявляють неповагу до оточуючих, нестримні у своїх висловлюваннях, погано подають матеріал на уроці, несправедливо виставляють оцінки.

Вже у віці 14–15 років, тобто в 9-му класі, рівень доброзичливого ставлення учнів до вчителя починає зростати, що проявляється в деякій переоцінці факторів, які

сприяють формуванню відношення учнів до вчителя. У цей період учні позитивно ставляться до вчителів, які «уміють тримати дисципліну в класі», не підвищують голос під час зауважень, цікаво подають матеріал уроку, розуміють учнів, не виділяють нікого з них за розумовими чи фізичними показниками, не завищують і не занижують оцінок. До вчителів, які, на їх думку, проявляють несправедливість, незрозуміло пояснюють матеріал, без почуття гумору, які часто роблять помилки, учні ставляться доволі негативно, що виражається в їхній «закритості» під час спілкування з учителями [2; 5; 6; 7].

Аналізуючи результати досліджень психологів, ми можемо побачити, як із віком в учнів змінюється ставлення до своїх вчителів, а також маємо можливість відмітити загальну тенденцію до посилення відчуженості учнів до вчителів. Всі вищезазначені фактори є доказом того, наскільки актуальною є проблема формування доброзичливих стосунків між учнями та вчителями. Якщо недоброзичливе ставлення до інших стає рисою характеру, то потім воно стає перешкодою в подальшому розвитку особистості. Тому формування доброзичливого відношення до оточуючих є нагальним питанням через декілька причин. Перш за все, освітній простір є середовищем, де відбувається формування як доброзичливості, так і ворожості по відношенню до інших людей. По-друге, питання формування доброзичливих стосунків є надзвичайно важливим через його зв'язок із проблемою особистісного розвитку учнів, оскільки доброзичливість є однією з важливих рис характеру особистості, через яку актуалізується система «Я та інші».

При формуванні доброзичливого ставлення учнів до вчителів необхідно враховувати особливості характерологічних властивостей учнів, оскільки соціально-психологічні риси особистості формуються на основі детермінованого сценарію виховання, що складається під впливом соціальних факторів і засобів педагогічного впливу. Це пов'язано з тим, що учні різних соціально-психологічних типів особистості по-різному ставляться до інших людей, до самого себе, своїх можливостей, до прояву вольових зусиль, до колективу, до діяльності і, особливо, до критики.

Згідно з типологією психологічних якостей особистості В.М. Мініярова, учні, які відносяться до домінуючого соціально-психологічного типу, по відношенню до оточуючих проявляють владність, гордовитість і зарозумілість наряду з надзвичайною запальністю [3]. Вони демонстративно від-

стояють свою думку при виникненні конфліктної ситуації з учителем, намагаються перевершувати інших і зловтішаються з приводу чужих невдач. У той час, як вони виявляють надзвичайну вимогливість по відношенню до інших, самі не володіють такою рисою, як самокритика. Не дивлячись на те, що в будь-якій діяльності вони дуже активні і відповідальні, учні такого типу можуть порушувати етичні норми.

Учні, яких В.М. Мініяров відносить до інтровертивного соціально-психологічного типу, проявляють чуйність і увагу по відношенню до оточуючих, включаючи і вчителів, не зважаючи на свою замкнутість. Такі учні завжди тримають своє слово, готові прийти на допомогу і не прагнуть переваги над іншими. Вони цілеспрямовані, сумлінні і організовані, не бояться фізичної праці. Через свою сором'язливість вони часто виявляють безініціативність і нерішучість, бувають пасивні. Учні цього типу схильні занижувати свої можливості. Такі діти вимогливі до себе і самокритичні, але при цьому дуже болісно переживають критику з боку інших, більш за все з боку вчителів і лідерів класу.

В.М. Мініяров характеризує учнів інфантильного соціально-психологічного типу, як егоїстичних і байдужих по відношенню до інших людей. Такі учні безпорадні, безініціативні, нерішучі, сором'язливі. У діяльності ці учні не проявляють наполегливості, вони неорганізовані, пасивні та безвідповідальні, легко відступають від етичних норм, перебільшують свої можливості. Не дивлячись на те, що вони вимогливі до інших, по відношенню до себе такі учні зовсім не критичні. До критики ж інших байдужі. У міжособистісних стосунках у колективі вони не відчувають почуття переваги над іншими, але в той же час до вчителів та однокласників ставляться доволі прагматично, тобто в будь-якій ситуації шукають користь тільки для себе.

Учні гармонійного соціально-психологічного типу в стосунках з іншими людьми і, зокрема, з учителями, відкриті, правдиві і ввічливі. До себе ці учні вимогливі, тримають слово, до своїх можливостей адекватні. До критики на свою адресу вони ставляться позитивно. Вони організовані, дисципліновані і наполегливі в досягненні мети, вміють працювати. Якщо вони ставлять перед собою завдання, керуються інтересами колективу.

Учні, які відносяться до сензитивного соціально-психологічного типу, правдиві, відверті і ставляться з повагою до людей. Вони цілеспрямовані, ініціативні, активні і сумлінні. Такі учні завжди готові допомогти товаришам, захистити їх, в своїй діяльності

вони керуються інтересами колективу, надають перевагу розумовій праці. Свої можливості учні цього типу занижують через свою сором'язливість, до себе ставляться самокритично. Критику вчителя щодо себе сприймають позитивно.

Учні конформного соціально-психологічного типу виділяються хитрістю, спритністю, бажанням сподобатися вчителям, у той час перебільшують свої можливості. Їм властиві такі негативні риси, як підлабузництво і нечесність, не стримують слово, яке дають. Такі учні активні і наполегливі в досягненні мети, але в колективній діяльності вони недисципліновані і несумлінні, легко йдуть на порушення етичних норм. Учні цього типу не самокритичні і байдуже ставляться до критики на свою адресу. Так само як і учні гармонійного соціально-психологічного типу, вони у спілкуванні керуються особистою вигодою.

До соціально-психологічного типу відносяться нетерплячі, експансивні і грубі учні. Вони прагнуть перевершувати інших і зловтішаються з приводу чужих невдач. Їм властиві замкнутість і підозрілість у відносинах із учителями. Через невпевненість у собі вони занижують свої можливості, що виражається в неорганізованості, безініціативності, безвідповідальності. Такі учні доволі недисципліновані, можуть порушувати правила поведінки. Учням цього типу не характерна самокритичність наряду із неприйняттям критики ззовні.

Виходячи із аналізу поведінки учнів різних вікових категорій, ми можемо зробити висновок, що найбільшу кількість особистісних і комунікативних проблем мають учні сьомих і восьмих класів. У цей період в учнів спостерігаються проблеми у спілкуванні з учителями, які вже не є для учнів беззаперечно авторитетними особистостями. До того ж, ми бачимо, що фактори, які впливають на ставлення учнів до вчителів, відрізняються в залежності від віку, статі і особистісних властивостей.

Висновки. В результаті теоретичного аналізу досліджень у педагогічній психології ми можемо конкретизувати наукове бачення про суть поняття «доброзичливих стосунків між учителями та учнями». Доброзичливе ставлення учня до вчителя визначається, як результат дії різних систем зв'язку учня і вчителя (індивідуальних, вибіркового та свідомих), які базуються на позитивному сприйнятті учнем іншого Я (в даному випадку Я вчителя) із самого початку формування міжособистісних стосунків, що дасть змогу забезпечити реалізацію потреби у взаємодії за допомогою узгодження своїх цілей і дій з цілями і діями іншо-

го, тобто вчителя. Оскільки доброзичливе ставлення є результатом системи зв'язку людини з іншими людьми, воно має структурні компоненти з конкретним змістом. Зміст поведінкового компонента складають особливості поведінки, які проявляються в повсякденних вчинках, у різноманітній діяльності і в процесі спілкування з однолітками й учителями.

Формування доброзичливого ставлення учнів до вчителів можливе при наявності певних психолого-педагогічних умов (розвиток в учня особистісних якостей, які сприяють формуванню доброзичливого ставлення до вчителя; врахування особистісних особливостей учнів) та педагогічних умов (освітнє середовище школи, в якій учень опановує навички і вміннями взаємодії з різними вчителями; реалізація змісту програми формування доброзичливого ставлення учня до вчителя).

Питання формування доброзичливих взаємин з оточуючими стає найбільш актуальним у критичному підлітковому віці. Найбільшу кількість особистісних і комунікативних проблем мають учні, які проходять позитивну фазу підліткової кризи, яка супроводжується наявністю негативу в спілкуванні з учителями, чий авторитет різко падає, оскільки в цей період учні активно проявляють особливості свого характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березина В.А. Особенности формирования межличностного восприятия, как условие совершенствования общения у подростков: автореф. дис. канд. психол. наук. – М., 2003. – 23 с., ил.
2. Кон И.С. Психология старшеклассника. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.
3. Минияров В.М. Диагностика и коррекция психологических свойств личности: учебное пособие. – Самара: АО «Корпорация Федоров», 1997. – 120 с.
4. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для вузов / В.С. Мухина. – 7-е изд., стереотип. – М.: «Академия», 2002. – 456 с.
5. Психология подростка. Учебник. Под ред. члена-корреспондента РАО А.А. Реана. – СПб.: «Прайм – ЕВРО-ЗНАК», 2003. – 480 с. (Серия «Мэтры психологии»).
6. Реан А.А. Социальная педагогическая психология: учебное пособие для студентов вузов / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский; ред. В. Усманов. – СПб.: «Питер», 2000. – 416 с.
7. Рябов А.В. Учитель – глазами учеников, и ученик – глазами учителя // Журнал «Директор школы». – 2002. – № 1. – С. 50–59.
8. Шмырова О.И. Психологические особенности эмпатийного реагирования в подростковом возрасте // Мир психологии. – 2007. – № 4. (52). – С. 124–129.
9. Шмырова О.И. Понимание подростками эмоциональных состояний как, условие формирования отношения к себе // Вопросы психологии. 2009. – № 4. – С. 211–218.